

Zárójelentés

a "Ó, Szelími! Az volna jó, ha a lakománkon, A hitetlenek vére volna borunk, s koponyájuk a poharunk". I. Szelim szultán perzsa dívánja című, 104979 nyilvántartási számú OTKA pályázathoz

A pályázat célja I. Szelim oszmán szultán perzsa nyelvű versgyűjteménye, dívánja kritikai kiadásának előkészítése volt. A versgyűjtemény több szempontból is kivételes jelentőségű. Elsősorban természetesen azért, mert szerzője egy oszmán uralkodó. Másodsorban azért, mert a gyűjtemény versei nem törökül, hanem perzsául íródtak. A 15. század vége, a 16. század eleje ugyanis fordulópont az oszmán költészet történetében. Ekkor alakul ki és szilárdul meg oszmán török irodalmi hagyomány, s ennek részeként egy olyan formanyelv és költői rendszer, melynek birtokában az oszmán költők képesek lettek a mintának tekintett perzsa költői hagyomány és irodalomkritika elvárásainak megfelelő magas művészi színvonalon, de törökül alkotni. A 15. század végétől kezdődően az oszmán költészet jeles és kevésbé ismert képviselői már szinte kivétel törökül írták verseiket, s bár a perzsa klasszikusok még sokáig igazodási pontot jelentettek a számukra, egyre inkább a fokozatosan saját utakra lépő oszmán hagyomány keretein belül igyekeztek jelentős művészi hatást elérni. Szelim szultán nyelvválasztása teljes mértékig kilóg a korabeli trendek közül, s az eddig elmondottak ismeretében erős a gyanú, hogy a legteljesebb mértékig tudatosnak látszó döntése mögött nem művészi, hanem más, esetleg politikai megfontolások álltak.

A kutatás kiindulópontját, kézenfekvő módon, Paul Horn 1904-ben publikált kritikai kiadása jelentette. Horn a Vilmos császár felkérésére készített kiadásához összesen hét kéziratot használt, melyek közül négy nyugat-európai könyvtárakban (Berlin, Staatsbibliothek; Párizs, Bibliothèque National; London, British Library; Uppsala, University Library), három pedig Isztambulban, (ma a Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi gyűjteményében) található. A kutatás első lépését a további kéziratok felkutatása és megszerzése jelentette. A pályázat pénzügyi elszámolásának rugalmatlansága, s az a tény, hogy a Közel-Keleten működő könyvtárak gyakran nem tudnak olyan számlát adni, melyet egy közbeszerzésre kötelezett pénzügyi lebonyolító hajlandó elszámolni (jelen esetben az ELTE) azt eredményezte, hogy a kéziratokat saját zsebből kellett megvásárolnom. Ez tetemes összeget jelentett, mivel a kutatás során jelentős mennyiségű, Horn által nem használt kéziratot sikerült találnom.

Az újonnan beszerzett kéziratok egy részét Şadi Aydın már ismertette a török szerzők perzsa versgyűjteményeit bemutató, rengeteg pontatlanságot és téves információt tartalmazó kötetében (Şadi Aydın, *Türk Edebiyatında Farsça Divânlar ve Divânçeler*. Ankara 2010). Az Aydın által ismertetett 13 kéziraton túl (közülük 5 a Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesiben, 4 az Istanbul Üniversitesi könyvtárában, 3 a Topkapı Sarayı könyvtárában található) 9 további, eddig ismeretlen kéziratot sikerült beszerezniem.

A nyolc kéziratból kettő a Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, egy, a szintén isztambuli Millet Kütüphanesi, egy az Amasyában található Beyazit İl Halk Kütüphanesi, egy az iráni nemzeti könyvtár (Sāzmān-i Asnād va Kitābhāna-yi Millī-yi Jumhūrī-yi Islāmī-yi Irān), kettő az iráni parlamenti könyvtár (Kitābhāna, Mūza va Markaz-i Asnād-i Majlis-i Şūrā-yi Millī), egy a teheráni Kitābhāna-yi Malik, egy pedig a jeruzsálemi izraeli nemzeti könyvtár (National Library of Israel) gyűjteményéből származik.

A frissen felfedezett kéziratok közül különlegesen érdekes az izraeli nemzeti könyvtár példánya és az iráni parlamenti könyvtár két kézirata. A Yahuda Gyűjtemény Ar. 1128 jelű kéziratát 1554 februárjának elején másolta egy Muzaḡaffar `Alī nevű írnok Konstantinápolyban, egy tehetősebb megrendelő számára. A kézirat lapjait a szövegdobozban arany fröcskölés díszíti, a szöveg szépen kalligrafált, az 1b oldalon található *`unvān* aprólékosan kidolgozott. Az 1a oldalon található tulajdonosi pecsét és az alatta olvasható bejegyzés szerint a kötet egykoron II. Szelim szultán (ur. 1566–1574) tulajdonában volt, így nem elképzelhetetlen, hogy a kézirat eredetileg is a szultáni udvar számára készült.

Az iráni parlamenti könyvtár 21013 raktári jelzetű kézirata bár datálatlan és a másolás helye is ismeretlen, a felhasznált, jellegzetes papír és az írás stílusa arra utal, hogy a 16. században készülhetett, talán az Oszmán Birodalom területén. A kötet virágok sziluettjeivel díszített papírra készült, a szöveg gondosan kalligrafált, az *`unvānok* aprólékosan kidolgozottak. A kézirat jelentőségét a kidolgozása mellett az adja, hogy a kötetben Szelim dívánja egy jelentős timurida költő, Amír Sáhí (megh. 1453) versgyűjteményével egybe kötve szerepel. A feldolgozott kéziratok közül még egy olyan van, ahol a két költő versei egymás mellett szerepelnek, aminek a feldolgozás és a szöveg értelmezése szempontjából különleges jelentősége van, s aminek külön fejezetet fogok szentelni a jelen pályázat eredményeképpen elkészített kritikai kiadás szövegén alapuló monográfiában, mely részleteiben is elemzi Szelim költészetét.

A minél teljesebb, minél több verset tartalmazó kritikai kiadás szempontjából, kései volta ellenére is a legjelentősebb kézirat az iráni parlamenti könyvtár 13392-es jelzetű kötetet. Az 1a oldal bejegyzései szerint a kézirat szövegét több kézirat felhasználásával 1918

februárjában állította össze egy bizonyos Mír Szifáji Bagdádí. A helyenként meglehetősen nehezen olvasható, szerény kivitelű és egyértelműen saját használatra szánt kézirat „szerzője” megszállottja lehetett a szultán költészetének, mert a kötetbe másolt verseket jól kitapintható, szisztematikus alapossággal gyűjtötte össze különböző kéziratok forrásokból. Sajnálatos módon a kézirat összeállítója által felhasznált kéziratokat eddig nem sikerült megtalálni.

A Szifáji Bagdádí-féle kézirat értéket az adja, hogy számtalan olyan verset őrzött meg, amelyek egyetlen más kéziratban sem találhatóak meg. Annak ellenére azonban, hogy ezek az adatok jelen pillanatban unikálisnak tekinthetőek, mégis hitelt érdemlőek, mert a kézirat többi ritka adata más forrásból is igazolható.

Az összegyűjtött kéziratok feldolgozása során a kéziratok egymáshoz való viszonyát, néhány kivételtől eltekintve, nem lehetett meghatározni, ami arra utal, hogy a Dívánnak még számos kézírata létezett vagy létezik ma is. Ezt a feltételezést megerősíti az a tény, hogy a 16. századi oszmán irodalomtörténeti források Szelim több olyan verséből idéznek, melyek eddig egyetlen kéziratban sem bukkantak fel. A hiányzó példányok között minden bizonnyal van, mely elveszett, de lappanghat még néhány a Közel-Kelet kevésbé ismert közkönyvtáraiban és magángyűjteményeiben.

Az összegyűjtött kéziratok anyag feldolgozása során világossá vált, hogy a kéziratok két, nagyobb csoportra oszthatók. A két csoport a versgyűjtemény két jól elkülöníthető redakcióját képviselik, melyek között azonban számos helyen átfedés figyelhető meg. Mivel a Horn által használt kéziratok az első csoportba tartoznak, a kutatás során nagy mennyiségű, száznál is több, eddig még sehol sem közölt költemény került elő.

A kritikai kiadás szövegének összeállításakor az alapot Horn kiadása jelentette. Horn remek érzéssel és szerencsés kézzel nyúlt az általa használt kisszámú kézírathoz, a főszövegbe emelt olvasatai többségükben megbízhatók, javításukra csak néhány esetben volt szükség. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Horn nem jegyzett fel minden szövegváltozatot, a kiadása végén közölt kritikai apparátus meglehetősen szegényes, ami elsősorban a szöveg-hagyományozás rekonstruálhatóságának szempontjából bír jelentőséggel.

A Horn kiadásában nem szereplő versek esetében az alapot a leginkább megbízhatónak tűnő Majlis13392 jelentette. Érdekes, hogy a Hornnál nem szereplő, csak a már emlegetett második csoportba tartozó kéziratokban felbukkanó versek esetében viszonylag egységes a kéziratok hagyomány, az egyes szövegváltozatok között nem túl nagy az eltérés.

A szövegváltozatok rögzítésekor az volt az alapelv, hogy a legapróbb eltérések is rögzítésre kerüljenek az alábbi módon:

A kritikai kiadás szövegének elkészítésével párhuzamosan folyt a költői szövegek feldolgozása. A perzsa költői hagyományban született lírai költemények értelmezése nem egyszerű, hiszen a szövegek többsége keletkezésének kontextusából kiragadva, elsősorban versgyűjtemények lapjain maradt az utókorra. A feldolgozás során már viszonylag korán egyértelművé vált, hogy a szultán perzsa verseinek egy része a perzsa klasszikus költészeti kánonba felvett költők verseire írt parafrázis.

Az imitációk értelmezése, a Szelimre hatást gyakorló modellek keresése során derült ki, hogy az imitáció a perzsa és a belőle kinövő török költői hagyományon belül külön műfajt képvisel, melynek megértése, természetének feltérképezése nélkül a szultán versgyűjteménye nem értelmezhető, s nem helyezhető el az irodalomtörténeti háttérben.

Szükségesség vált tehát a költői imitáció jelenségének megértése, s annak megismerése, hogy más irodalmi hagyományok milyen elvek mentén és hogyan használták az irodalmi parafrázis, az irodalmi utánzás eszközt. Általános irodalomelméleti vizsgálataim elsősorban az antikvitás és a reneszánsz irodalmában a parafrázis jelenségét elemző szakirodalomra terjedt ki. A feldolgozott szakirodalom nagyban segítette Szelim költészetének megértését és szempontokat adott a rendelkezésre álló anyag feldolgozásához.

A perzsa-török irodalmi hagyomány szerzői által használt imitációs technikák és stratégiák összehasonlító elemzése kimutatta, hogy bár az irodalomtörténet-írás egy-egy parafrázist egy-egy konkrét modellre adott költői válasznak tekint, a helyzet ennél gyakoribb összetettebb és bonyolultabb. Egy-egy népszerűvé váló vers körül, mint amilyen például Háfiz első gazelje, gyakran egy egész parafrázis hálózat jön létre, melyben a versek egymáshoz is kötődnek. Gyakran előfordul, hogy a parafrázis hálózathoz később kapcsolódó költők már nem az alapversre írnak költői választ. Parafrázisuk sokkal inkább a hálózat kiválasztott elemeinek felhasználásával, a parafrázis hálózat hagyományos *mundus significans*-ának figyelembe vételével születik meg, s így valójában a parafrázis hálózatra adott költői válaszként is értékelhető. Mindez azt jelenti, hogy egy-egy jól megírt parafrázissal a költő nemcsak saját rátermettségét, költői tehetségét bizonyíthatta, de egyúttal azt is megmutathatta, mennyire jártas a klasszikus irodalomban, mennyire ismeri saját korában érvényesnek tekintett irodalmi kánonot és az aktuális költészeti trendeket. A fenti felismerések, melyeknek fontos szerep jut Szelim költői életművének értékelésében, a pályázat futamideje alatt született több előadásba és tanulmányba is beépültek, többek között a 2016 júniusában megvédett habilitációs dolgozatomba és a habilitációs eljárásban megtartott előadásomba (a tanulmányok és előadások listáját ld. a beszámoló végén).

Szelim verseinek lehetséges modelljeit keresve világossá vált, hogy a perzsa költészeti kánon neves lírikusain (Sa`dī, Amīr Ḥusrav, Ḥāfiz, Ḥujandī) kívül a timurida kor költői gyakorolták a legnagyobb hatást a szultán költészetére. A kutatás ezen pontján vált szükségessé újabb kéziratok beszerzése és alapos vizsgálata, hisz míg az olyan, ismertebb szerzők, mint Jāmī (megh. 1492) vagy Navāyī (megh. 1501) munkái kritikai kiadásban is hozzáférhetőek, számos jelentős költő versgyűjteménye a mai napig nem jelent meg nyomtatásban. Humāyūn Isfaraynī, Mānī, Lisānī, Āṣafī dívánjainak kézirateit Isztambulban és Berlinben személyesen tanulmányoztam. A fontosabb iráni kéziratokról a másolatokat a már említett okok miatt baráti segítséggel vagy saját költségre kellett beszereznem. Mellékszál ugyan, ám irodalomtörténeti szempontból jelentős és nem várt eredményt hozott a timurida kori szerzők dívánjainak átfésülése, mert a kutatás során sikerült egy, a saját korában kiemelkedőnek tartott alkotó, Amīr Suhaylī elveszettnek gondolt versgyűjtemének két kéziratát is megtalálnom. A szarajevói és az isztambuli kézirat egy jövőbeni kritikai kiadás alapját képezi majd.

A pályázat benyújtásakor feldolgozni vállalt anyag a pályázat végén valóban feldolgozottnál lényegesen kisebb volt, hiszen a kutatás kezdetén nem lehetett tudni, hogy jelentős számban kerülnek majd elő eleddig ismeretlen versek. Ahogy azt sem lehetett sejteni, hogy a kritikai kiadás elkészítéséhez 23 kézirat adatait kell majd feldolgozni, ami az eredetileg tervezetthez képest jelentősen megnövelte a kritikai szöveg és a szövegváltozatokat tartalmazó apparátus elkészítéséhez szükséges időt. Többek között ezért is volt szükség a pályázat futamidejének meghosszabbítására.

A kutatásra fordított idő mennyiségét tovább növelte, hogy a szöveg értelmezéséhez, a lehetséges modellek megtalálásához, a következő perzsa költők nyomtatásban megjelent vagy csak kéziratban hozzáférhető versgyűjteményeit is folyamatosan pásztázni kellett: Sa`dī, Amīr Ḥusrav, Ḥasan Dihlavī, Ḥāfiz, Ḥujandī, Ḥvājū-yi Kirmānī, Salmān Sāvajī, Fattāḥī, Kātibī, Amīr Šāhī, Humāyūn Isfaraynī, Mānī, Lisānī, Āṣafī, Mağribī, Jāmī, Navāyī, Suhaylī.

A kutatás során, a kritikai kiadás elkészítése mellett öt tanulmányt írtam Szelim költészetéről. Közülük négy már nyomtatásban is megjelent, az ötödik előre láthatólag idén októberben lát majd napvilágot (a listát ld. a beszámoló végén). A tanulmányok, annak ellenére, hogy új és nemzetközi érdeklődésre is számot tartó kutatási eredményeket tartalmaznak és az interneten több helyen is szabadon hozzáférhetőek, úgy tűnik, eddig visszhang nélkül maradtak. A visszacsatolás elmaradása meggyőzött arról, hogy a magyar nyelvű változat publikálásának nincs értelme, a kiadványt idegen nyelven, lehetőség szerint

angolul kell megjelentetni. A kiadásról több kiadóval is tárgyalásokat folytattam, de szeretném, ha a kötet itthon jelenhetne meg. Úgy tűnik, erre van is lehetőség. Egy magyarországi szakmai kiadó a frissen beindított idegen nyelvű sorozatában vállalná a kiadást. Reményeim szerint az angol kiadás miatt szükséges szerkesztési munkálatok elvégzése után Szelim szultán dívánjának kritikai kiadása a jövő év folyamán, Budapesten lát majd napvilágot.

Egy záró beszámolóban nem lehet elhallgatni a kutatás közben tapasztalt nehézségeket sem. A 2012 és 2017 közötti időszakban a legnagyobb gondot a pályázati pénz felhasználása körüli bonyodalmak okozták. A rendelkezésre álló összeget ugyanis a pénzügyi lebonyolító sajátjaként kezelte és a pályázat megvalósulásának szempontjaival nem törődve meghatározta mire és hogyan lehet azt elkölteni. Már korábban is említésre került, hogy a kutatás alapját adó kéziratokat saját költségre kellett beszereznem. Ez 23 kézirat esetében jelentős anyagi áldozatot kívánt. Ezen felül több esetben is előfordult, hogy egy-egy konferencia regisztrációs díját, melyet saját zsebből előlegeztem meg, a pénzügyi lebonyolító nem térítette meg, arra hivatkozva, hogy a külföldi szervezőktől kapott nyugta vagy a részvételt igazoló okirat nem felel meg a Magyarországon elvárt formai követelményeknek. Egy nagyobb nemzetközi konferencia esetében ez az összeg elég tetemes, 100–120 dollár körüli. A pályázati összeg optimális felhasználását jelentősen gátolta, hogy kénytelen voltam a pénzügyi lebonyolító által rám kényszerített közbeszerzési partnerek szolgáltatásait igénybe venni akkor is, ha esetenként, más forrásból az adott szolgáltatást (pl. repülőjegyet) sokkal olcsóbban is be lehetett volna szerezni. A pénzügyi keretrendszer rugalmatlansága vezetett oda, hogy a rendelkezésre álló összeg egy részét el sem tudtam költeni, mert pl. a könyvbeszerzésre kijelölt szolgáltatóval kötött keretszerződés 2017 júniusára kimerült, s a pénzügyi lebonyolító a pályázat futamidejének lejárta előtt már nem írt ki közbeszerzést. Azt hiszem, ha a pályázat benyújtása előtt már tisztában lettem volna azzal, hogy a vállalt feladat elvégzéséhez szükséges időn és energián kívül a vállalások teljesítése még jelentős anyagi áldozatot is követel tőlem, a pályázatomat nem nyújtottam volna be.

A pályázat témájában készült tanulmányok:

1. The influence of Mīr `Alī-šīr Navāyī's Persian poetry on the ghazals of the Ottoman sultan Selim I (1512–1520). In: Shuhrat Sirajiddinov (szerk.), Alisher Navoiy va XXI asr. Tashkent: Tamaddun, 2017. pp. 74-80.

2. I. Szelim szultán (1512–1520) imitációs technikája. Két Háfiz parafrázis példája KELETKUTATÁS (tavasz) pp. 63-76. (2016)
3. I. Szelim szultán kiadatlan perzsa versei I. KELETKUTATÁS (tavasz) pp. 115-138. (2015)
4. I. Szelim kiadatlan perzsa versei II. KELETKUTATÁS (ősz) pp. 113-130. (2015)
5. 'From Istāmbōl's throne a mighty host to Irān guided I;/Sunken deep in blood of shame I made the Golden Heads to lie': Yavuz Sultan Selim's Persian poetry in the light of the Ottoman-Safavid propaganda war – a Budapesten megrendezett, 21. CIEPO konferencia tanulmányait tartalmazó kiadvány második kötetében fog megjelenni, előre láthatóan 2017 októberében.

A pályázat témájához szorosan nem kötődő, de a perzsa-török irodalmi imitáció kutatása során elért eredményeket felhasználó írások:

1. *Mehmed Fuzûlî (1483–1556) „...bekleriz” redîfre irt gazelje és helye az oszmán költészet történetében.* Habilitációs dolgozat. Budapest 2015. 250 oldal.
2. '... beklerüz': An Ottoman paraphrase (*naẓīre*) network from the 16th century. Közlésre elfogadva 2016. szeptember 30. Egy gyűjteményes kötetben fog megjelenni, mely az oszmán költészet különféle kérdéseit járja körül.
3. "When they praise your lips Bayram's verses are the water of life" Bayram Khān's Persian and Turkish ghazals. Közlésre elfogadva 2015. október 31. A Cambridge-i konferencia kötetében fog megjelenni.
4. *16. Yüzyılda Yaşamış Kadın Şair Nisayi'nin Bir Şiirine Notlar.* Az Amasya-i konferencia gyűjteményes kötetében fog megjelenni. Közlésre elfogadva 2017. június 30.

A pályázat témájában tartott előadások:

1. The Fifth Biennial Conference of the Association for the Study of Persianate Societies, Szarajevó, 2013. szeptember 2-6. Az előadás címe: *Persian Ghazals by Yavuz Sultan Selim: A First Approach*
2. 21st CIEPO – Budapest, 2014. október 7–11.. Az előadás címe: 'From Istāmbōl's throne a mighty host to Irān guided I;/Sunken deep in blood of shame I made the Golden Heads to lie': *Yavuz Sultan Selim's Persian poetry in the light of the Ottoman-Safavid propaganda war.*
3. The Sixth Biennial Convention of the Association for the Study of Persianate Societies (ASPS) Istanbul 2015. szeptember 8–11. Az előadás címe: *Yavuz Sultan Selim (1512–1520) and his techniques of poetic imitation. The case of two Hāfiz ghazals.*

4. Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti, Alisher Navoiy va XXI asr. 2017. 02. 18. Az előadás címe: *The influence of Mīr cAlī-šīr Navāyī's Persian poetry on the ghazals of the Ottoman sultan Selim I.*

A pályázat témájához szorosan nem kötődő, de a perzsa-török irodalmi imitáció kutatása során elért eredményeket felhasználó előadások:

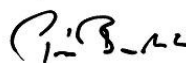
1. Cambridge, Pembroke College, From Timur to Nadir Shah: Imperial Connections between India, Iran and Central Asia, 2014. 12. 16. Az előadás címe: *The Persian and Turkish Ghazals of Bayram Khan.*

2. Szamarkand, The Historical Heritage of Scientists and Thinkers of the Medieval East, its Role and Significance for the Modern Civilization. 2014. 05. 12. Az előadás címe: *The influence of Navāyī and Lutfī on the ghazal poetry of the Mughal noble, Bayram Khān.*

3. Staatsbibliothek zu Berlin. 2016. 02. 12. Az előadás címe: *Mīr cAlī-šīr Navāyī and the first ghazal of Hāfiz.*

4. ELTE BTK. 2016. 06. 27. „Szenvedélyek tengere”: a török klasszikus gazel. Magyar nyelvű habilitációs előadás

5. Amasya, Türk Dili ve Edebiyatında Kadın. 2017. 05. 04. Az előadás címe: *16. Yüzyılda Yaşamış Kadın Şair Nisayi'nin Bir Şiirine Notlar.*

Péri Benedek

Budapest, 2017. 09. 05.